

Πυργιακόνι: Νεκρικό τοπίο και νεκρική λατρεία

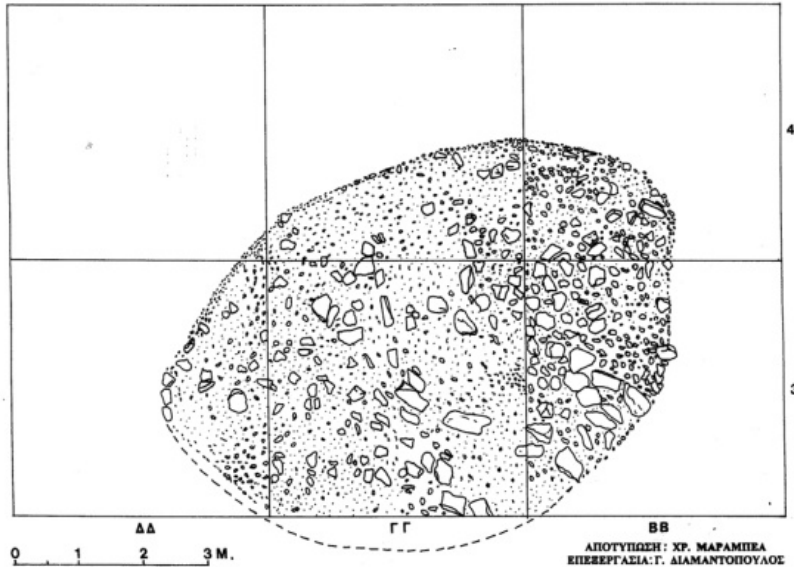
Στοιχεία βαρύνουσας σημασίας, σε σχέση με την άσκηση ηρωολατρίας κατά τους ιστορικούς ιδίως χρόνους, στην ίδια την περιοχή της πρωτεύουσας του Τελαμώνιου Αίαντος (ανάλογη προς άλλες γνωστές περιπτώσεις, ομοίως σχετιζόμενες με λείψανα του Μυκηναϊκού παρελθόντος, όπως στις Μυκήνες, στο Μενελάιον και στον Όρμο της Πόλης στην Ιθάκη), προκύπτουν από την δεύτερη συστηματική ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία εξελίσσεται από τον Σεπτέμβριο του 2008, υπό την διεύθυνση του Καθηγητή Γιάννου Γ. Λώλου, σε πλάτωμα (θέση Πυργιακόνι), αμέσως νοτιοανατολικά της Μυκηναϊκής ακρόπολης των Κανακίων.

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που έχουν αναγνωρισθεί ή αποκαλυφθεί στο μικρό αυτό οροπέδιο συνθέτουν ένα φορτισμένο νεκρικό τοπίο, διαμορφωμένο ήδη από την Μυκηναϊκή εποχή και αισθητό μέχρι και την Πρωτοβυζαντινή, με ένα κτιστό καμαρωτό τάφο. Στα Μυκηναϊκά στοιχεία, εντοπισμένα σε τρία (3) διαδοχικά επίπεδα και διευθετημένα κατά ιεραρχικό τρόπο, με προφανή κοινωνική αντιστοιχηση στην ακρόπολη, από τα βόρεια προς τα νότια-νοτιοδυτικά, περιλαμβάνονται: Απλοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, σαφή ίχνη θαλαμοειδών τάφων (σε δύο συστάδες) και μνημειακός τύμβος-κενοτάφιο (διαστ. 20 x 25 μ., ύψ. 2 και πλέον μ.), σε εμφανώς αναπεπταμένη θέση, με διπλό τεχνητό όρυγμα (εναγιστήριο) στην κορυφή του, σηματοδοτούμενος από ιδιαίτερο περίβολο και άμεσα σχετιζόμενος με χαμηλή, ακανόνιστη κυκλική, τελετουργική εξέδρα-πλατφόρμα (με μέγ. διάμ. 8,50 μ.) στα δυτικά του, σε χρήση κατά του έσχατους ΥΕ ΙΙΙ Β και πρώιμους ΥΕ ΙΙΙ Γ χρόνους, προφανώς από τους ενοίκους των κτηρίων της ακρόπολης. Το τελευταίο μνημείο, μοναδικό στο είδος του, που επέχει και θέσιν ηρώου, ανακαλεί περιγραφές τύμβων-κενοταφίων επωνύμων ηρώων και νεκρικές πρακτικές (εναγισμούς), όπως παραδίδονται στα Έπη.



Σαλαμίσ, Πυργιακόνι. Ο μνημειακός τύμβος, με τα δύο ορύγματα στην κορυφή του, μετά την αποκατάσταση της προτεράϊας μορφής του. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνος.

Σαλαμίς, Κανάκια
Ν. Α. Πλάτωμα
Τύμβος
Μυκηναϊκή εξέδρα



Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Σχεδιαστική αποτύπωση της Υστερομυκηναϊκής χαμηλής εξέδρας, πλησίον του μνημειακού τύμβου. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Το κενотаφίο θα πρέπει να συνδεθεί με διάσημο (και “απόντα”) νεκρό του παρακείμενου Μυκηναϊκού άστεως, των χρόνων περί το 1200/1190 π.Χ., ο οποίος δεν θα μπορούσε να παραμείνει “άτυμβος” στην πατρίδα του.

Η αναγνώριση της ταυτότητάς του, πέρα από εύλογους συνειρμούς, είναι δυνατόν να επιτευχθεί οριστικά με την διακρίβωση της κύριας λατρευόμενης μορφής σε συναπτόμενο τέμενος των ιστορικών (Κλασικών-πρώιμων Ελληνιστικών) χρόνων, το οποίο αποκαλύπτεται, από το 2010, στα δυτικά-νοτιοδυτικά του κενотаφίου.

Σημαντική εξέλιξη στο πεδίο των ερευνών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο Πυργιακόνι απετέλεσε η αποκάλυψη μεγάλου αυτόνομου Υστερομυκηναϊκού κτηρίου (του τέλους του 13^{ου} – αρχών του 12^{ου} αι. π.Χ.), με ειδικές – λατρευτικές λειτουργίες, κατασκευασμένου σε άνδρη, αμέσως βορείως της μεγάλης ασβεστολιθικής εξέδρας (ιερού βράχου) του Κλασικού-πρώιμου Ελληνιστικού τεμένους, σε ευθεία γραμμή και σχέση με τον Μυκηναϊκό τύμβο-κενοτάφιο και την χαμηλή, ακανόνιστη κυκλική πλατφόρμα που βρίσκονται στον ίδιο άξονα, σε πολύ μικρή απόσταση, προς τα ανατολικά.



Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Αποψη του μεγάλου Μυκηναϊκού συγκροτήματος από τα ανατολικά.
© Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Η ιδιαίτερη λειτουργία του μείζονος αυτού κτηρίου, του οποίου το σχέδιο περιλαμβάνει μεγάλη υπόστυλη αίθουσα, με εμβαδόν 60 τ.μ. και κεντρική εστία, προορισμένη για τελετουργικές συναθροίσεις και συνεστιάσεις, θα πρέπει να είχε σχέση με τα δρώμενα οργανωμένης νεκρικής και ηρωικής λατρείας, η οποία ασκείτο από τους κατοίκους της γειτονικής ακρόπολης, λίγο πριν από την εγκατάλειψή της, στην άμεση περιοχή του Μυκηναϊκού κενотаφίου και απευθυνόταν, κατά πάσα πιθανότητα, στην σκιά μεγάλου τοπικού ήρωα (Αϊαντος;) και κορυφαίας (επώνυμης) μορφής της προγονολατρείας/ηρωολατρείας στο παρακείμενο τέμενος επτακόσια (700) περίπου έτη αργότερα.



Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Αποψη της υπόστυλης αίθουσας του Μυκηναϊκού συγκροτήματος, από τα ανατολικά. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Το Κλασικό τέμενος

Ο εξέχων προβεβλημένος αυτός λατρευτικός τόπος, ιδρυμένος σε σημείο με άμεση οπτική επαφή με τον Μυκηναϊκό ερειπιώνα της ακρόπολης, βρίσκεται σε άρρηκτη σχέση με τον Μυκηναϊκό τύμβο-κενοτάφιο, του οποίου ουσιαστικώς αποτελεί συμβολική προέκταση (εφ' όσον ο περίβολός του προσκολλάται σε αυτόν του κενοταφίου) και με το οποίο θα συγκροτούσε, κατά τους χρόνους της ακμής του, ενιαίο μνημειακό σύνολο, κατ' αναλογία προς το Πελόπιον της Ολυμπίας και τα τεμένη (Αθηνάς Σουνιαδος και Φρόντη;) του Σουνίου. Στο σύνολο περιλαμβάνεται και κτιστή κυκλοτερής κρήνη (ανασκαφείσα το 2009), σε χρήση από ιερείς και προσκυνητές κατά τους χρόνους της ακμαίας λειτουργίας του τεμένους.

Στην περιοχή του ερευνώμενου τεμένους των ιστορικών χρόνων, που διαθέτει δικό του περίβολο, κεντρική θέση κατέχει μεγάλη φυσική εξέδρα από ασβεστολιθικό βράχο (διαστάσεων 36 x 20 μ. περίπου), με επίπεδη γενικά άνω επιφάνεια και με κατακόρυφο μέτωπο στη νότια-νοτιοανατολική πλευρά. Στο ανώτερο αυτό επίπεδο (Βόρειο Τομέα), ο κύριος χώρος άσκησης λατρείας ορίζεται από περίβολο, σε σχήμα Γ, και περιλαμβάνει κτίσμα σε σχήμα Π (διαστάσεων 3,50 x 2,50 μ.), ανοικτό μπροστά (στα νότια) και με θύρα στη βόρεια πλευρά του, και σε ελάχιστη απόσταση από αυτό, βαθύ φυσικό κοίλωμα (λάκκο), με χοανοειδή πυθμένα (διαστάσεων 3 x 5,60 μ., μεγ. βάθους 3 μ. περίπου), που θα πρέπει να θεωρηθεί βόθρος εναγισμών (ενώ βρέθηκε μπαζωμένος με οικοδομικό, κεραμεικό και άλλο υλικό). Στο κατώτερο επίπεδο (Νότιο Τομέα) του τεμένους έχει αποκαλυφθεί μικρό συγκρότημα, προσκολλημένο στο μέτωπο της φυσικής εξέδρας, αποτελούμενο από μακρόστενο δωμάτιο, επιχρισμένο εσωτερικά με λευκό ασβεστοκονίαμα (πιθανότατα καθαρτήριο) και άλλο μεγαλύτερο, βοηθητικό (του ιερέα ή της ιέρειας), ενώ έχει διακριβωθεί η σύνδεση μεταξύ των δύο επιπέδων, μέσω κτιστής κλίμακος ή αναβάθρας, με ανοδική πορεία από νότο προς βορράν.



Σαλαμίς, Πυργιακόνη. Γενική άποψη του νοτίου-νοτιοανατολικού μετώπου της φυσικής εξέδρας του τεμένους, από τα ανατολικά. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.



Σαλαμίς, Πυργιακόνι. Άποψη του δωματίου καθαριών του τεμένους μετά την ανασκαφή του, από τα νοτιοδυτικά. © Αρχείο Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

Η περίοδος λειτουργίας του τεμένους στο Πυργιακόνι, για την οποία συμφωνούν απόλυτα τα κεραμεικά και νομισματικά ευρήματα από την ανασκαφή, καλύπτει τον 5^ο, 4^ο και τον πρώιμο 3^ο αιώνα π.Χ. Μετά την καταστροφή και κατάργησή του και την πιθανή μεταφορά της λατρείας στο αστικό κέντρο της Σαλαμίνας στην ανατολική ακτή, δεν αποκλείεται να έγινε πεδίο περιστασιακών καταπατήσεων.

Το τέμενος φαίνεται ότι ήταν προορισμένο για μαζικές λατρευτικές επισκέψεις και συναθροίσεις, οι οποίες θα περιελάμβαναν κατανάλωση τροφής και ποτού, και πράξεις τιμής νεκρών (προγόνων) ή νεκρού ήρωα (πιθανώς του Αίαντος), όπως υποδηλώνουν τα εξής στοιχεία:

1. Η χρονική στιγμή της ίδρυσής του, στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., λίγο μετά την οριστική προσάρτηση της Σαλαμίνας στο κράτος των Αθηνών και την συνακόλουθη ιδεολογικο-πολιτική “απορρόφηση” και προβολή του επικού παρελθόντος της, σε γεωγραφικό σημείο εντελώς απομακρυσμένο (ακόμη και με τα σημερινά δεδομένα), όπου υπήρχαν απτά και ισχυρά ερείσματα μέσα στην τοπική παράδοση.
2. Η προσκόλλησή του στο παλαιότερο μνημείο (κενοτάφιο), το οποίο θα ήταν πάντοτε ορατό και θα αποτελούσε ορόσημο στο τοπίο.
3. Η ύπαρξη του μεγάλου ορύγματος-βόθρου υγρών προσφορών (σε υδρόμελο, οίνο, νερό και αίμα από θυσίες) στο υψηλότερο επίπεδο του λατρευτικού χώρου.
4. Η παρουσία στο κεραμεικό υλικό, και από τα δύο επίπεδα του τεμένους, πέραν των κυψελών, πίων, εμπορικών αμφορέων, λεκανών, μαγειρικών αγγείων και άλλων ειδικών σχημάτων, μεγάλης ποσότητας Αττικών μελαμβαφών αγγείων, εξαιρετικής ποιότητας, όπου επικρατούν καταφανώς αγγεία για υγρά, σε διάφορα μεγέθη και εκδοχές (οινοχόες, φιάλες, φιαλίδια, σκύφοι, κάνθαροι, ένας ερυθρόμορφος κρατήρας κ.ά.), ενώ δεν λείπουν και οι λύχνοι.

Η υπολογιζόμενη, εδώ, καθιέρωση “τεμένους (του) Αίαντος”, το οποίο περίπου συνεκφέρεται με την “αρχαία πόλι” της Σαλαμίνας, “την προσωνομασθείσα Κυχρεία”, σε μακροσκελή Αθηναϊκή επιγραφή (*IG II², 1035*) του προχωρημένου 1^{ου} αι. π.Χ., εφ’ όσον τεκμηριωθεί περαιτέρω, μπορεί να έχει δραματικό αντίκτυπο στην ταυτοποίηση του Σαλαμινιακού κενотаφίου-ηρώου και κατ’ επέκτασιν στην ανίχνευση πυρήνων τοπικής ιστορίας, οι οποίοι είναι δυνατόν να εμπεριέχονται στην επική παράδοση.